

Арсен Гудима, Петро Мазур

ЕТНОКОНФЕСІЙНИЙ ПОДВИГ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

Тернопільський державний медичний університет
ім. Івана Горбачевського, Кременецьке медичне училище
ім. Арсена Річинського

«Чим більше людина інтелектуально обдарована і розвинена, тим яскравіше і з більшою силою виступають особливості її національної вдачі. Тому «геній завше з національного боку є глибоко національним». Тільки люди розумом убогі, особливо недоумки та ідіоти, позбавлені національних прикмет» [1, 254].

Процитовані слова належать Арсену Річинському – практикуючому лікарю, публіцисту, видавцю, історику (медицини, архітектури, музики), етнографу, лінгвісту, композитору, основоположникові етнології релігії в українському релігієзнавстві – ідеологові українського етноконфесійного православ'я. Вони займають чільне місце в його основній праці «Проблеми української релігійної свідомості», яка побачила світ у Тернополі в друкарні Салевича в 1933 р. [2]. «Книжка ця, – зазначає автор, – з'явилася випадково. Редакція Літературно-наукового Вісника (НТШ – А. Г.)¹ запропонувала мені дати огляд появи Української Автокефальної Православної Церкви та вказати її значення у нашому національному житті» [2, 48].

Історико-аналітичний метод аналізу проблем української релігійної свідомості дав змогу «віднайти те природне річище, по якому пливла й пливе українська релігійно-церковна думка та яке загачували й викривляли різні сторонні сили» [1, 48]. У зв'язку з цим книга А. Річинського –

¹ Див.: Енциклопедія українознавства. – Париж-Нью-Йорк: „Молоде життя”, 1973. – С. 2529-2530.

основоположна і в наш час, коли вирішується доля національного відродження в поліконфесійній Україні, до того ж в умовах шаленого опору московського православ'я, яке з імперських часів вважає себе «єдиноюістинним» на духовному просторі «триединой Руси» [3].

Народився Арсен Річинський 12 червня (за ст. ст.) 1892 р. в с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (нині Шумського району Тернопільської області) у сім'ї дяка-псаломщика, а пізніше священника Василя Федоровича Річинського. Спочатку Арсен навчався у Клеванській духовній школі, Кременецькій гімназії, а після закінчення – у Житомирській духовній семінарії. За роки навчання всебічно обдарований юнак шукав себе у творчій праці. В 1911 р. перервав навчання і став учителем церковно-парафіяльної школи с. Сіднярки Луцького повіту. Восени того ж року А. Річинський вступив на медичний факультет Варшавського університету. З початком Першої світової війни перевівся у Київський університет св. Володимира.

У березні 1917 р. він склав державні іспити і почав працювати лікарем Ізяславської повітової лікарні Волинської губернії. Це був час боротьби за становлення української держави в ході визвольних змагань 1918-1920 рр. Молодий лікар поринає в громадську діяльність як організатор культурно-освітніх заходів не лише в повіті, але й на всій середній та східній Волині. Не вистачало вчителів, які достатньо знали б українську мову, літературу, історію України.

З метою покращання ситуації було відкрито курси українознавства в м. Остріг, де А. Річинський читає лекції та одночасно як редактор-видавець популяризує журнал «Ізяславська дорога», що був своєрідним продовженням часопису «Нові дороги», який він започаткував ще у 1911 р.

В роки польської окупації краю А. Річинський домігся (1922) посади лікаря у м. Володимир-Волинський. Саме в

цьому старовинному місті він розгорнув цілеспрямовану просвітницьку діяльність у боротьбі за українізацію Православної Церкви. Словом історичної правди про релігійну та духовну культуру українського народу об'єднає громадську думку на сторінках часописів «Нова дорога», «На варті», «Рідна Церква», «Наше братство», які видавав протягом десяти років. Щоби полегшити «богослужіння в Церкві українською мовою, показати, – за словами автора, – перевагу й красу Служби Божої на українській мові», укладає збірки «Всенародні співи в українській Церкві», «Українські церковні співи», «Українська відправа вечірня та рання» для сільських хорів та шкіл. Окремо А.Річинський видає збірку «Українські колядки», в обробці яких узяв участь відомий вже тоді К. Стеценко.

З метою оцінки невідкладних проблем українського православ'я А.Річинський видає книгу «Походження єпископату» (про благодатність ієрархії Української автокефальної православної церкви) та збірку статей «На манівцях» (про українське церковно-національне життя), які не втратили свого значення і в наш час.

А. Річинський був відомий також як організатор і керівник повітової управи пластунів, для яких уклав збірку «До щастя, слави і свободи», місцевої «Просвіти». Завдяки його клопотанням, усупереч опору проросійського духовенства, у Володимир-Волинському соборі вперше почали служити українською мовою.

За підтримки церковного комітету А. Річинський організував з'їзд православних мирян-українців у Луцьку 7 червня 1927 р. і виголосив програмні доповіді – «Сучасний стан церковно-релігійного життя українського православного населення Польщі» та «Справа канонічного внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі». З'їзд висловився за необхідність українізації Церкви та призначення українців

єпископами з правом правлячих архиєреїв для земель, де компактно мешкало українське населення. З'їзд став значною подією у боротьбі українського населення Польщі за рідну мову, культуру, духовне життя.

Проросійське духовенство вимагало адміністративного виселення А. Річинського з Володимир-Волинського, щоби у такий спосіб спинити український церковний рух. Не домігшись цього, постановою Священного Синоду Церкви у Польщі від 15 квітня 1929 р. його було відлучено від церкви з оголошенням анафеми (21 квітня) у храмі Володимир-Волинська. А. Річинський змушений був звернутися до слідчих і суду. Призначена для розслідування комісія його повністю виправдала, не виявивши жодних порушень у його діях.

Найбільш резонансною акцією за участю А. Річинського була почаївська маніфестація 10 вересня 1933 р., яка змусила Священний Синод Православної Церкви в Польщі змінити верховне керівництво і пом'якшити стосунки з реформаторами українського церковного життя. Однак це тривало недовго. Синод у Варшаві під тиском російської православної ієрархії і духовенства змінив свої попередні постанови про вживання української мови в богослужінні, що викликало масові протести не лише серед православних, а й серед греко-католиків Польщі.

Боротьба з оросійщеною православною церквою була водночас і боротьбою з її наступним окатоличенням. Це добре розуміла польська окупаційна влада, яка втратила вплив у 415 українізованих із 689 діючих приходах Волинської єпархії. Такого подарувати А. Річинському вона не могла. Його чотири рази заарештовували. З них два арешти відбував у каторжній тюрмі Берези Картузької.

Востаннє додому повернувся 16 вересня 1939 р. Активна громадська діяльність А. Річинського не залишилася непоміченою новою владою, яка утвердилась у Західній Україні. 20 жовтня його заарештували органи НКВС. 5 травня

1942 р. «особым постановлением» його заочно засудили на 10 років як «врага народа».

Після звільнення (1949) новим місцем покарання стало заслання у Південний Казахстан. 13 квітня 1956 р. лікаря-подвижника не стало. Надаючи допомогу породіллі, він помер від крововиливу. Поховали його на станції Жосали Кізилординської області.

З позицій історико-аналітичного методу А. Річинський уперше в українському релігієзнавстві звернув увагу на синкретичні витоки (між Сходом і Заходом) духовності українства, які, на ґрунті землеробського способу життя, забезпечили дієздатність етноконфесійної свідомості нашого народу впродовж вікового бездержав'я та пошматування його між ворогуючими сусідами. На противагу «віросповідному месіанізму» усіх непрошених зайд, А. Річинський переконливо наголошує, що «кожен народ неоднаково засвоює навіть одну й ту ж саму релігію, бо кожний знаходить у ній щось для себе найвідповідніше, найближче. Кожний розвиває в ній якусь окрему ділянку, залишаючи інші для других народів з іншими здібностями й іншими запитами. Зрештою ця різниця дарувань, служінь і дій витворює різнонаціональні типи християнства» [1, 358].

Автор органічно поєднує етнопсихологію українського народу, віросповідні засади Біблії та невідкладні завдання свого часу. На основі вікопомних звичаїв, вірувань і обрядів, збагачених християнством, він переконливо обґрунтовує характерні особливості українського православ'я та його церкви, а саме: притаманні йому соборність, віротерпимість, незалежність від світської влади, перевагу Духа над формою в усіх проявах української церковної традиції.

Окреме місце в поглядах А. Річинського займає питання мови в богослужінні, як животворного поєднання національного з віросповідним. Він вважає, що будь-який сторонній вплив на етноконфесійні особливості українського

православ'я спотворює його національну і релігійну свідомість в усіх виявах її життєдіяльності.

На противагу земним творцям політичного месіанізму, А. Річинський на основі Святого Письма та етнологічних засад сприйняття християнського віровчення переконливо стверджує, що християнський універсалізм знищив різницю елліна та іудея. «Це означає, що надалі не може бути поділу на народи «вибрані» й «прокляті»... Навпаки, Павло каже, що «хто про своїх, а найбільше про рідних не дбає, той відцурався віри й гірший від невірного». А хто ж є рідніший кожному від його народу? Апостол радить держатися своєї громади, підтримувати один одного й солідарно відстоювати народні справи» [1, 299].

Це означає, що «апостол Павло і його супутники... вірили також у небесних заступників кожного народу. Тому, проповідуючи Христа, апостоли для кожного народу закладали окрему Церкву – з повною самоуправою, пов'язану з іншими християнськими громадами тільки єдністю віри. Апостоли кликали вірних дати докази любові у Христі не перед Церквою, а «перед лицем Церков», підкреслюючи їх доцільне багатоманіття» [1, 300].

Ось чому «нашим противникам, очевидно йдеться не про утопічне «єднання всіх слов'ян», а тільки про задержання України в сфері культурних і релігійних впливів Москви за допомогою зросійщення церковної мови, щоб цим способом (подібно тому, як те робила колись Візантія) поширювати свій вплив політичний» [1, 125].

Етнологічний аналіз з історії християнства в Україні стоїть в одному ряді з викриттям політичного месіанізму північного сусіда, його релігійного світогляду. «Союз Церкви і держави – наголошує А. Річинський, – перша характерна особливість московської церковності» [1, 160]. Її ідеологічним постулатом є догматична теорія першості «Москви – третього Риму». А

тому цар неначе первосвященик. Він відповідає лише перед Богом навіть за гріхи народу. Що стосується підданих, то він повинен дбати про їхні душі ціною боротьби (навіть безпощадної боротьби) з «інакомислієм».

Завдяки цезаропапійському ідеалу в московському православ'ї політичні інтереси переважають над церковними. Свідченням цього є підкорення народів Поволжя, Сибіру, Півночі, Далекого Сходу, яке прирівнювалось до поширення православного християнства згідно з месіанськими настановами Старого Завіту. Їх повинна здійснити «свята Русь» не лише на теренах московської імперії, але й у всьому християнському світі, який ніби втратив свою «кафолічність».

Союз Церкви і держави з об'єктивною необхідністю культивував релігійний формалізм і буквоїдство, обоження зовнішньої обрядовості. Адже відвідування церкви, дотримання «чистоти» обрядів і самого богослужіння повинні були втілювати патріотичний вияв підданих («за веру, царя и отечество»), за що московське православ'я дістало урядове визнання «як єдиночисте й спасенне».

Це породжувало і живило релігійну нетерпимість до усіх, хто по іншому мислить, вимовляє навіть імена «богоугодників» не так, як прийнято у «благочестивому» (московському) православ'ї. «За різницю релігійних переконань, – зазначає А. Річинський, – в Московії замурували людей живцем, викидали на пожиттєве заслання, втинали їм руки і язика... Всі насильства над єретиками й смертні кари виправдовували тим, що церкві це дасть заслуг, а єретикам зменшить їх вину перед Богом. Супроти цього релігійна толеранція українців представлялася для Москви просто злочинною» [1, 176-177].

Відомо, що українці, засвоївши християнську віру, «перетопили свої давні релігійні поняття з новими християнськими ідеями». Тому в добу першого відродження (XVI-XVII ст.) «з'явився у нас своєрідний тип Українського православ'я, яке

мало виразний національний характер». Його синтетичний та еволюційний характер, а також віротерпимість сприяли «спробам релігійного порозуміння з католицьким і євангельським світом. Але ця віротерпимість не впливала з релігійного індіферентизму, бо в потребі українці вміли боронити свою віру і свою націю – навіть ліпше, ніж потім. Так зростало в нас внутрішнє, духовне розуміння християнства, для якого чужими були суперечки про другорядні різниці в обряді чи в букві» [1, 232-233].

На основі аналізу етнопсихологічних коренів українства та особливостей його православ'я А. Річинський визначає шляхи подолання міжконфесійних протистоянь між традиційними церквами в Україні, які склалися історично. Як підтверджує життя, «недалеко зайдуть ті миряни, що обмежуються тільки жаданням українського обряду, а не дбають про відродження в Церкві українського духу, забувають про традиційну соборноправність, духовне розуміння релігії, про необхідність примирення й поєднання ворогуючих течій християнства. Це останнє завдання мусимо розв'язати передовсім у лоні свого народу, щоб всі українці – православні, уніати, євангеліки – почувалися братами і одновірцями, членами однієї Христової громади, яка не терпить ніяких конфесійних поділів» [1, 410].

Провідною силою екуменічного єднання українського православ'я, українського греко-католицизму та українських євангелістів повинна бути українська національна ідея на глибинних витоках української національної духовності. У цьому контексті актуальним застереженням для нащадків звучать нині слова А. Річинського: «в справі відбудови Незалежної України «переконати» наших противників можуть з нашого боку тільки організована сила й доконані факти, але не сльозлива відповідь братерства племен, солідарності демократії та інших гарних речей, які тільки дезорієнтують і

розслаблюють власне громадянство» [1, 186]. Адже «здоров'я нації... залежить від здорової духовної основи та від ідеологічних орієнтирів загальнонаціонального розвитку» [1, 89]. «Тому мусимо позбутися не тільки зовнішніх ознак московської неволі, але й виполоти тим більш старанно російські нашарування, що викривили нашу національну психіку. Відновити слід давнє українське православ'я з його духовним розумінням християнства, з його народницькою структурою, з його світлими традиціями – громадською активністю, релігійною терпимістю й поєднавчою тенденцією» [1, 257-258].

Книга А. Річинського своїми ідеями, фактологічним матеріалом, етнологічною методологією дослідження національної духовності стає нині настільною книгою для кожного, хто причетний до історії України, української культури та релігієзнавства. Вона вчить думати, аналізувати, очищеним бачити і відчувати світ українського буття.

Схиляючи голову перед світлою пам'яттю подвижника українського етноконфесійного християнства, залишається сказати, що страшні випробування, які випали на долю А. Річинського, могла знести людина, одержима незламною волею, людина, яку живила непохитна віра, сповнена життєдайного гуманізму, добра і любові до Бога та України.

Література

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль: «Воля», 2000. – 427 с.
2. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Володимир-Волинський: Др. Салевич і С-ка в Тернополі, 1933. – 284 с.
3. Гудима Арсен. Анатомія «мифологии раскола», або «нові шати» на старий... лад. – Тернопіль, 2005. – 68 с.